

Mniejszości narodowe na pograniczach państw Unii Europejskiej na przykładzie zaolziańskich Polaków

Paweł Hut, *University of Warsaw (Warsaw, Poland)*

E-mail: pawel.hut@uw.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-2616-0817

Streszczenie

W artykule przedstawiono uwarunkowania istnienia polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu. Scharakteryzowano zmiany w strukturze etnicznej regionu od czasu włączenia go do Czechosłowacji. Odniesiono się do szerszych przestanków oddziaływujących na zmiany ilościowe polskiej mniejszości na Zaolziu i przedstawiono próbę przewidzenia zmian, które zgodnie z istniejącymi trendami mogą nastąpić w przyszłości. W artykule także scharakteryzowano instytucjonalizację współpracy organów Państwa Polskiego z polską mniejszością na Zaolziu.

Słowa kluczowe: mniejszość polska, Zaolzie, stosunki etniczne, dyskryminacja mniejszości, Śląsk Cieszyński, Unia Europejska.

National minorities on the borderlands within the European Union on the example of Poles from Zaolzie Region

Abstract

The article presents the conditions of the existence of the Polish ethnic minority in Zaolzie Region. Changes in the ethnic structure of the region since its incorporation into Czechoslovakia are characterised. Reference is made to broader factors affecting the quantitative changes of the Polish minority in Zaolzie Region, and an attempt is made to predict changes that may take place in the future in accordance with existing trends. The author also characterises the institutionalization of cooperation between the authorities of the Polish State and the Polish minority in Zaolzie Region.

Keywords: Polish minority, Zaolzie Region / Olsagebiet, ethnic relations, minority discrimination, Cieszyn Silesia, European Union.

Sytuacja grup mniejszościowych na pograniczach jest istotnym wskaźnikiem demokratycznych zasad współżycia różnych zbiorowości w Unii Europejskiej¹. Grupy te – z uwagi na swoją liczebność, poziom wykształcenia i zamożność, a także udział w sprawowaniu władzy w lokalnych strukturach administracyjnych i decyzyjnych – są przedmiotem szczególnej troski instytucji europejskich, które stoją na straży przestrzegania praw mniejszości. Instytucje te przeciwdziałają także tendencjom separatystycznym, opierając się na przestance, że uprawnienia członków grupy mniejszościowej mogą być realizowane w ramach demokratycznych instytucji państw członkowskich UE.

Położenie grup mniejszościowych w Unii Europejskiej ma kluczowe znaczenie dla spójności i integralności wspólnej przestrzeni. Niezaspokojenie potrzeb członków tych grup może przynieść zmiany polityczne o trudnych do przewidzenia konsekwencjach. Jako przykład można wskazać ugruntowane i ustawicznie podsycane tendencje separatystyczne w Katalonii. Sytuacja Katalonii różni się istotnie od sytuacji Zaolzia, niemniej jednak istnieje szereg cech wskazujących na podobieństwo. Zatem należy przyjąć, że na Zaolziu mamy wprawdzie do czynienia z procesami i zjawiskami na poziomie lokalnym lub państwowym, jednak może on mieć konsekwencje na poziomie ponadlokalnym i ponadpaństwowym, tworząc precedens we wspólnej przestrzeni europejskiej.

Akcesja w 2004 r. do Unii Europejskiej Polski i Republiki Czeskiej, państw byłego bloku wschodniego, po 77 latach zniósła dotkliwość istnienia granicy państwowej dzielącej historyczny obszar Śląska Cieszyńskiego², zaś pod koniec 2007 r. nastąpiło historyczne zniesienie wizualnych oznak istnienia granicy państwowej. W grudniu 2007 r. miało miejsce symboliczne przepiętowanie szlabanu granicznego przez burmistrzów władających obiema częściami Cieszyna. Jednak później na kilka miesięcy dotkliwość istnienia granicy państwowej powróciła wraz z wprowadzeniem obostrzeń będących skutkiem pandemii COVID-19.

Zagadnienia związane z problematyką tożsamości i etniczności są ugruntowanym obszarem badań przedstawicieli rozmaitych dyscyplin naukowych, głównie: etnologów, politologów, socjologów, historyków i pedagogów społecznych. Ich fundamentalne prace powstawały w XX wieku, szczególnie w odniesieniu do problemów identyfikacji szerokich grup społecznych w państwach zrodzonych wskutek rozpadu trzech imperialnych mocarstw, dominujących nad regionem Europy Środkowej: od Finlandii, poprzez Nizinę Środkowoeuropejską po nadadriatyckie prowincje Cesarstwa Austro-Węgierskiego³. Zróżnicowanie etniczne,

¹ Na obszarze UE nie obowiązuje ujednoczona definicja pojęcia „mniejszość narodowa”. Republika Czeska jest stroną *Konwencji Ramowej Rady Europy o ochronie mniejszości narodowych* (ang. *The Framework Convention for the Protection of National Minorities*), która w 5 działach i 32 artykułach określa prawa członków grupy mniejszościowej, ale nie definiuje samego pojęcia „mniejszość narodowa”. Definicja mniejszości narodowej znajduje się w *Ustawie o prawach członków mniejszości narodowych i zmianie innych ustaw z 2001 r.* (czes. *Zákon o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů*, č. 273/2001 Sb.).

² Granica oddzielająca Zaolzie od Polski istniała w latach 1921–1938 i następnie od 1945 r. do 2004 r.; w okresie od 1938 r. zaolziańskie powiaty wchodziły w skład Polski lub hitlerowskich Niemiec.

³ W okresie międzywojennym przedstawiciele środowisk naukowych z byłych mocarstw podkreślali negatywne skutki odzyskania niepodległości lub uzyskania niepodległości przez państwa środkowoeuropejskie. Analogicznie uczeni z państw zrodzonych wskutek Traktatu Wersalskiego eksponowali zasadność samostanowienia niepodległych państw. Wyjątkiem byli uczeni z ZSRR, którzy negocjowa-

konfesyjne oraz językowe stało u podwalin ogromnego bogactwa kulturowego tych ziem, ale też było przestanką częstych napięć i konfliktów pomiędzy sąsiednimi grupami.

Sytuację mniejszości polskiej na Zaolziu opisywali przede wszystkim uczeni polscy i czescy, rzadziej niemieccy⁴. W okresie międzywojennym do najważniejszych autorów badających sytuację tej grupy należy zaliczyć m.in.: J. Chlebowczyka, P. Hulka-Laskowskiego, natomiast w okresie powojennym – D. Kadłubca, J. Valentę, T. Lewowickiego, M. Boraka, M. Michalską, J. Raclawską, J. Szymeczka, J. Friedla, K. Nowaka czy G. Gąsiora.⁵

Cel artykułu, hipoteza i zastosowana metodologia badawcza

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie sytuacji mniejszości polskiej w Republice Czeskiej – w perspektywie zmian, które nastąpiły w tej grupie w ciągu trzech ostatnich dekad, a także w świetle danych spisu powszechnego, który został przeprowadzony w 2021 roku. Dotychczas nie powstało zbyt wiele opracowań na ten temat, zaś te, które powstały, zostały przedstawione głównie w materiałach popularnonaukowych i publicystycznych (*Kalendarz Śląski 2023*, miesięcznik *Zwrot*, dziennik *Głos*). Dalsza analiza danych statystycznych pozwoli na szczegółowe prześledzenie zmian w strukturze etnicznej regionu (analiza ilościowa) i na wypracowanie ogólnych konkluzji, opierających się na istotnych dla polskiej zbiorowości wydarzeniach w regionie (analiza jakościowa).

W badaniu przyjęto **hipotezę**, że następuje interferencja procesów niekorzystnie oddziałujących na strukturę w polskiej grupie narodowościowej. Będący naturalną konsekwencją kohabitacji z państwową (czeską) grupą narodowościową proces asymilacji, poprzez coraz liczniejsze odstępowanie od polskiej tożsamości, następuje wraz z przyspieszonym pomniejszaniem się ilościowym polskiej grupy na Zaolziu. Jednocześnie statystyczne zmniejszanie się grupy polskiej skutkuje osłabieniem poczucia polskiej tożsamości wśród pozostałych osób.

W dalszych rozważaniach postaram się odpowiedzieć na następujące **pytania badawcze**:

- Jakie są historyczne uwarunkowania istnienia polskiej mniejszości na Zaolziu?
- Jak zmienia się udział grupy polskiej w strukturze etnicznej regionu?
- Jakie czynniki wpływają na te zmiany?
- Jakie są perspektywy funkcjonowania polskiego środowiska na Zaolziu?

Jako wskaźniki w badaniu przyjęto: liczebność polskiej grupy na Zaolziu w poszczególnych latach, obecność języka polskiego w przestrzeni publicznej w regionie, aktywność polityczną Polaków (udział w sprawowaniu władzy w regionie), infrastrukturę tożsamo-

li odwoływanie się do kryteriów etnicznych, podkreślając wspólnotę klasową. W okresie po 1945 r. badania zagadnień etniczności znalazły się na marginesie, wobec masowych ruchów migracyjnych mających na celu stworzenie homoetnicznych struktur w państwach bloku wschodniego. Wraz ze zmianami w latach 1989–1990 w Europie, nastąpił wzrost zainteresowania kwestiami tożsamościowymi – zwłaszcza w państwach bloku wschodniego.

⁴ Zaolzie znajduje się na obszarze tzw. *Sudetenland* i w części – głównie w miastach, było zamieszkiwane również przez Niemców. Zgodnie z Umową Poczdamską grupa ta podlegała wysiedleniu po 1945 r.

⁵ Wymienieni autorzy prezentowali rozmaite spojrzenia na sytuację mniejszości polskiej w regionie. W zależności od afiliacji wskazywali zalety lub wady obecności tej grupy ludności w Czechosłowacji i Republice Czeskiej.

ściową na Zaolziu (media, szkoły, przedszkola, domy kultury) oraz aktywność środowisk polskich (uroczystości, pikniki).

W niniejszym badaniu wykorzystano dane statystyczne zgromadzone w wyniku spisu powszechnego przeprowadzonego w Republice Czeskiej w 2021 r. oraz obserwacji uczestniczącej podczas uroczystości, spotkań i lustracji w wybranych zinstytucjonalizowanych formach aktywności środowiska polskiego na Zaolziu w latach 2018–2023.⁶

Historyczne uwarunkowania funkcjonowania mniejszości polskiej na Zaolziu

Zaolzie jest południowo-zachodnią częścią historycznego Śląska Cieszyńskiego, która w wyniku decyzji Rady Ambasadorów w 1920 r. została przyznana Czechosłowacji⁷. Dane czterech ostatnich spisów ludności przeprowadzonych w Cesarstwie Austro-Węgierskim wskazywały, że na obszarze (późniejszego) Zaolzia w latach 1880–1910 żyło od 75% do 69% Polaków⁸. Należy podkreślić, że udział tej grupy był zróżnicowany w zależności od urbanizacji badanego obszaru. W miastach przemysłowych (Ostrawa, Frysztat, Cieszyn, Trzyńiec) udział Polaków był na ogół niższy, natomiast na obszarach wiejskich poza paroma wyjątkami nie był niższy niż 95%.⁹

Ostatecznie po ustaleniu granic region zaolziański znalazł się w obrębie Czechosłowacji. Dominacja ludności polskiej pobudziła stronę czechosłowacką do zorganizowania systemu intensywnej czechizacji ludności. Opierał się on przede wszystkim na dwóch instrumentach: presji ekonomicznej i szkolnictwie (Zahradnik, Ryczkowski 1992: s. 74, 76–79). Pierwszy z wspomnianych instrumentów wiązał się z marginalizacją ekonomiczną osób o jednoznacznie polskiej tożsamości. Osoby te zaliczające się do grupy pracowników najemnych były w pierwszej kolejności zwalniane z pracy lub służbowo przenoszone do odległych regionów¹⁰. Pauperyzacja i marginalizacja mniejszości

⁶ Były to przede wszystkim uroczystości związane z miejscami i wydarzeniami istotnymi dla dziejów polskiej mniejszości na Zaolziu, w tym: coroczne obchody rocznicy katastrofy samolotu RWD-6 i śmierci Żwirki i Wigury w Cierlicku w 1932 r., obchody rocznicy wybuchu I Powstania Śląskiego w 1919 r., obchody rocznicy zbrodni w Stonawie w 1919 r. W tym czasie odwiedziono: siedzibę Kongresu Polaków w RCz, siedzibę Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego, wybrane urzędy gmin, szkoły z polskim językiem wykładowym, siedzibę polskojęzycznych gazet (*Zwrot*, *Głos*) i domy PZKO/domy polskie.

⁷ Decyzja mocarstw stanowiła jaskrawe naruszenie zasady samostanowienia narodów. Obszar zamieszkiwany głównie przez Polaków, z istniejącymi szkołami i innymi instytucjami życia społecznego został przymusowo zintegrowany z obcym mu obszarem Czech (i Moraw) oraz ze Słowacją. Argumentem często wskazywanym przez stronę czeską było istnienie ważnego odcinka kolejowego łączącego Zagłębie Ostrawsko-Karwińskie ze Słowacją.

⁸ W 1880 r. było to 71 tys. osób (75%), w 1890 r. – 86 tys. (80%), w 1900 r. – 115 tys. (80%), w 1910 r. – 123 tys. (69%). (Dane za: Zahradnik, Ryczkowski 1992: s. 178–179).

⁹ W powiecie cieszyńskim były to: Domastowice Dolne i Górne (poniżej 10%). W powiecie jabłonkowskim najniższy udział Polaków był w strukturze ludności Jabłonkowa (84%), natomiast w pozostałych wsiach wynosił ponad 94%, a w kilku 100%. W powiecie frysztańskim najmniej Polaków mieszkało w Dzieńmorowicach (21%), Ortowej (34%) i Łazach (48%). W powiecie bogumińskim był to odpowiednio: 18% w Pietwałdzie, a w powiecie polsko-ostrawskim Polska Ostrawa z 19% polskich mieszkańców. (Dane za: Dąbrowski 1919: s. 93–95).

¹⁰ Zwolnienia dotyczyły przede wszystkim górników z Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego i hutników z Trzyńca; przeniesieniami objęto zaś kolejarzy.

polskiej stały się systemowym działaniem aktywnie realizowanym na Zaolziu i z czasem przynoszącym efekty w postaci wzrostu deklaracji czeskiej identyfikacji narodowej. Drugi z opisywanych instrumentów skierowany był do najmłodszego pokolenia i miał je wiązać z czeskością. Szkoły czeskojęzyczne, które budowano nawet w miejscowościach, w których żyli wyłącznie Polacy, powoli zapętniały się uczniami (Wojnar 1930: s. 29–32). Rozwój szkolnictwa czeskojęzycznego w regionie był działaniem długofalowym, które efekty miało przynieść w późniejszym czasie (Gašior 2012: s. 181–191; Srajerova 2012: s. 167–168).

Odpowiedzią środowisk mniejszości polskiej było zintensyfikowanie pracy oświatowej, rozwój spółdzielczości i drużyn sportowych oraz wszelkich inicjatyw wzmacniających poczucie tożsamości w tej grupie, jednak wobec zakrojonych na szeroką skalę działań władz czechosłowackich, z roku na rok liczba osób deklarujących polską narodowość na Zaolziu malała. Podczas dwóch spisów ludności przeprowadzonych w okresie międzywojennym zauważalny był wyraźny spadek liczby Polaków. Szczegółowe dane przedstawia *Tabela 1*.

Tabela 1. Polacy i Czesi na Zaolziu w latach 1910–1930.

rok	Polacy		Czesi	
	liczba	udział %*	liczba	udział %
1910	123 932	69,2	32 821	18,3
1921	68 034	38,4	88 556	50
1930	76 230	35,3	120 639	55

* udział % w ogólnej strukturze ludności Zaolzia.

Źródło: Zahradnik, Ryczkowski 1992: s. 178–179.

W październiku 1938 roku Zaolzie włączono do Polski. Obszar w całości został włączony do Województwa Śląskiego. Wobec braku chętnych zlikwidowano szkolnictwo czeskojęzyczne. Osoby identyfikujące się z Czechosłowacją wyjechały do Czech lub na Morawy.

Zmiana ta zakończyła się po upływie 11 miesięcy wybuchem wojny polsko-niemieckiej. Dla zaolziańskich Polaków – podobnie jak dla pozostałych mieszkańców Śląska – oznaczało to wzrost presji władz okupacyjnych na zmianę tożsamości. Przy polskiej identyfikacji pozostało wówczas ponad 51 tys. osób (Zahradnik, Ryczkowski 1992: s. 100). Czas wojny i okupacji dla zaolziańskich Polaków wiązał się z masowym terrorem, prześladowaniami, poborem rekruta do Wehrmachtu, ale także z likwidacją szkolnictwa polskojęzycznego oraz przejęciem własności organizacji i stowarzyszeń polskich (Borák 2009: s. 42 i nast.).¹¹

Po zakończeniu działań wojennych i ostatecznym ustaleniu przebiegu linii granicznej istnienie polskiej mniejszości w Czechosłowacji zostało wpisane w nowe normy ustrojowe i polityczne. Likwidowano własność prywatnych środków produkcji – organizowano pań-

¹¹ Kwestia własności przedwojennego majątku nie została uregulowana w okresie powojennym i po ak samitnej rewolucji. Zagrabione mienie zostało przejęte przez skarb państwa Czechosłowacji jako mienie ponemieckie i jako takie nie podlegające zwrotowi organizacjom polskim.

stwowe gospodarstwa rolne, przejmowano zakłady pracy i sklepy. Wkrótce rozpoczęto znaczące inwestycje przemysłowe i infrastrukturalne. Powstawały nowe osiedla, które choć odpowiadały na potrzeby mieszkaniowe dużych grup ludności to jednak w swej istocie dewastowały lokalne więzy i faktycznie osłabiały poczucie polskiej tożsamości u znaczącej grupy osób (Janák i in. 1992). Wprawdzie kolejne spisy ludności dowodziły stabilizacji i niewielkiego ubytku w środowisku polskim, jednak w porównaniu z innymi grupami etnicznymi na Zaolziu mniejszość polska miała coraz mniejszy udział. Szczegółowe dane przedstawia *Tabela 2*.

Tabela 2. Polacy i Czesi na Zaolziu w latach 1950–1990.

rok	Polacy		Czesi		Słowacy	
	liczba	udział %*	liczba	udział %	liczba	udział %
1950	59 005	26,8	155 146	70,6	4 388	2
1961	58 876	20,9	205 785	73,2	13 223	4,7
1970	56 075	16	263 047	75	26 806	7,6
1980	51 586	14	281 548	76,8	28 719	7,8
1991	43 479	11,8	263 941	71,7	26 629	7,2

* udział % w ogólnej strukturze ludności Zaolzia.

Źródło: Matysz 2005: s. 95; Zahradnik, Ryczkowski 1992: s. 178–179.

Na zmianę proporcji ludności miał wpływ rozwój osiedli budownictwa wielorodzinnego – szczególnie w latach 70. XX wieku. Podobnie jak w innych państwach bloku wschodniego, rozwijano technologię budownictwa z prefabrykatów (wielka płyta). Wówczas powstały duże osiedla w Cieszynie, Trzyńcu, Hawierzowie¹² i Karwinie, ale także mniejsze w samym Jabłonkowie czy Mostach k. Jabłonkowa.

Procesu depolonizacji regionu nie były w stanie zahamować ani polskojęzyczne szkolnictwo, ani działalność Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego.¹³

Mniejszość polska na Zaolziu po 1990 r.

Po przemianach okresu *Jesieni Ludów* środowiska polskie na Zaolziu uzyskały szereg instrumentów do pielęgnowania własnej tożsamości. Powstały warunki do swobodnego zrzeszania się, organizowania uroczystości, a przede wszystkim do współpracy z insty-

¹² Hawierzów jest miastem stworzonym w latach 50. XX wieku w miejscu kilku wsi. Nazwa miasta nawiązuje do górnictwa, które stanowiło istotną gałąź przemysłu w regionie (czeski. *Haviř* oznacza górnik).

¹³ PZKO jest organizacją, którą powołano w 1947 r. i przez dziesięciolecia była ona jedyną formą instytucjonalizacji życia mniejszości polskiej w Czechosłowacji. Zrzeszała osoby identyfikujące się z polskością, ale w formule komunistycznego państwa. Jej członkowie w czynie społecznym tworzyli infrastrukturę związku – domy PZKO rozsiane po całym Zaolziu, wydawali polskojęzyczną prasę i prowadzili zespoły folklorystyczne. Współcześnie na Zaolziu działa szereg organizacji polskich, w tym Kongres Polaków w Republice Czeskiej.

tucjami i samorządami z Polski. Na początku lat 90. XX wieku stworzono warunki do nieograniczonego przemieszczania się pomiędzy Polską i Czechosłowacją. Po półwieczu rozdzielone rodziny zyskały możliwość intensyfikacji kontaktów. Młodzież i dzieci z polskojęzycznych placówek edukacyjnych zaczęły regularnie bywać na koloniach, obozach, wycieczkach, zawodach sportowych i przeglądach artystycznych po drugiej stronie granicy. Środowiska polskie uzyskały wówczas prawie wszystko to, co uniemożliwiło im wcześniej w pełni efektywną działalność.¹⁴

Wskazane powyżej czynniki – wbrew oczekiwaniom władz zaolziańskich organizacji i stowarzyszeń – nie przelożyły się jednak na wzrost liczby osób deklarujących polską narodowość w kolejnych spisach ludności. Coraz mniejszym zainteresowaniem cieszyły się polskojęzyczne przedszkola i szkoły. Przedstawiciele mniejszości polskiej już od lat 80. XX wieku byli pogodzeni z marginalizacją polskiej identyfikacji etnicznej w dużych ośrodkach miejskich w regionie, jednak dopiero w połowie lat 90. zaczął być zauważalny znaczący ubytek dzieci i młodzieży w polskojęzycznych placówkach w małych miejscowościach.

Tego trendu nie odmieniło ani wsparcie materialne płynące z Polski (np. poprzez Stowarzyszenie *Wspólnota Polska*), ani system stypendialny dla zaolziańskiej młodzieży studiującej na polskich uczelniach. Coraz mniejszym zainteresowaniem cieszyła się polskojęzyczna prasa – będąca w latach powojennych (oprócz polskiego radia, a później telewizji) źródłem kontaktu z językiem polskim. Negatywnych trendów odchodzenia od polskiej tożsamości nie zmieniała także nowelizacja przepisów dotyczących możliwości otrzymania Karty Polaka przez obywateli Republiki Czeskiej.

Jeszcze w 2001 r. narodowość polską zadeklarowało na Zaolziu 36 681 osób (10,1% mieszkańców regionu). W kolejnym spisie powszechnym w 2011 r. liczba ta zmalała do 26 551 tys. (7,6%). W ostatnim spisie z 2021 r. tożsamość polską zadeklarowały już tylko 23 086 osób.

Mniejszość polska na Zaolziu w świetle spisu ludności z 2021 r.

Spis z 2021 r. był już siódmym od 1961 r., w którym identyfikująca się z tożsamością polską populacja na Zaolziu zmalała. Informacje o celowości deklaracji polskiej narodowości były szeroko rozpowszechniane w środowiskach polskich. Działacze samorządowi, nauczyciele i członkowie stowarzyszeń mieli pełną świadomość wagi danych spisowych. Od nich to bowiem zależy dwujęzyczność w poszczególnych miejscowościach, istnienie samorządowych komisji ds. etnicznych i polskojęzycznego szkolnictwa.

Oceniając wyniki spisów powszechnych od 1991 r. należy podkreślić, że wśród spisanych osób rosnącym zainteresowaniem cieszy się możliwość deklaracji narodowości śląskiej i morawskiej¹⁵ oraz odmowa jakiegokolwiek deklaracji obejmującej tożsamość –

¹⁴ Dwie sprawy, które nie zostały wówczas zatratnione to: wspomniany wcześniej zwrot przejętych przez hitlerowskie Niemcy majątków organizacji polskich oraz dwujęzyczność w regionie.

¹⁵ Deklaracja jednej z tych narodowości nie wiąże się z instytucjonalizacją życia mniejszościowego. Na obszarze Czechosłowacji i Republiki Czeskiej nie istnieje szkolnictwo śląsko- lub morawskojęzyczne i nie obowiązuje dwujęzyczność.

w skali całego państwa w 2021 r. było to aż 3,3 mln. osób w populacji liczącej 10,5 mln. osób. Odrębnym zagadnieniem jest możliwość dualnej identyfikacji. W ostatnim spisie ludności z możliwości takiej skorzystało aż 9 814 osób w przypadku heteroetnicznej polsko-czeskiej deklaracji, 547 osób w przypadku polsko-śląskiej i 211 polsko-morawskiej. Jednocześnie język polski jako ojczysty zadeklarowało ponad 29 tys. osób w Republice Czeskiej – najliczniej w grupie wiekowej 65–71 lat, co dowodzi wypierania języka polskiego ze sfery życia codziennego (domowego) na Zaolziu.¹⁶

Tabela 3. Polacy i Czesi w wybranych gminach powiatu frydecko-misteckiego (część zaolziańska).

Gmina	Ogółem	Polacy	Czesi
Boconowice	449	73	203
Bukowiec	1325	248	633
Bystrzyca nad Olzą	5175	881	2658
Dolne Domastowice	1393	19	877
Dolna Łomna	886	133	448
Gnojnik	1439	145	781
Górna Łomna	329	37	170
Gródek na Śląsku	1794	417	760
Herczawa	216	8	99
Jabłonków	5307	623	2893
Koszarzyska	343	71	157
Milików	1302	256	640
Mosty koło Jabłonkowa	3662	355	2038
Nowsie	3733	486	1944
Nydek	2091	285	1108
Pioseczna	982	109	534
Piosek	1796	109	1019
Ropica	1618	246	772
Śmitowice	852	103	437
Trzycieź	996	94	563
Trzyniec	33782	2983	18002
Wielopole	294	52	164
Wędrynia	4383	844	2153

Źródło: ČSÚ SLDB 2021a.

¹⁶ W każdym z tych roczników ponad 1 tys. osób wskazywało polski jako język ojczysty (ČSÚ SLDB 2021b).

Tabela 4. Polacy i Czesi w wybranych gminach powiatu karwińskiego.

Gmina	Ogółem	Polacy	Czesi
Olbrachcice	3742	434	1940
Bogumin	20038	247	11652
Cieszyn (czeski)	23130	2541	11817
Lutynia Dolna	5050	133	3063
Hawierzów	68153	1126	38743
Sucha Górna	4231	474	2122
Kocobędz	1329	187	725
Karwina	48473	1790	25689
Orłowa	27581	410	15074
Piotrowice przy Karwinie	4835	254	2791
Stonawa	1721	215	842
Cierlicko	4646	244	842

Źródło: ČSÚ SLDB 2021a.

Analizując dane statystyczne zgromadzone podczas spisu powszechnego z 2021 roku, wyraźnie widać, że w przemysłowych miastach (Trzyniec, Karwina, Hawierzów) w ciągu minioniej dekady nastąpił silny ubytek w polskiej grupie etnicznej. Polska tożsamość silnie się zaznacza w mniejszych społecznościach (małe miasta, wsie). Warto podkreślić, że wprawdzie pospisowe dane statystyczne zawierające jednoznaczną deklarację etniczną wskazują na zmierzch polskości na Zaolziu, jednakże podczas spisu z 2021 r. dopuszczono także dualną identyfikację tożsamości. Polsko-czeską tożsamość zadeklarowało ponad 3 tys. osób.

Liczba mieszkańców deklarujących polską tożsamość w poszczególnych gminach ma bardzo duże znaczenie dla zachowania polskojęzycznego szkolnictwa i obecności polskich napisów topograficznych. Te zaś są swoistym symbolem prężności polskich środowisk lokalnych. W części zaolziańskich miejscowości położonych wzdłuż linii kolejowej od kilku lat czeski przewoźnik (*České Dráhy*) wprowadził dwujęzyczność: na tablicach informacyjnych z nazwami miejscowości, na biletach kolejowych, a także wśród zapowiedzi przyjazdów i odjazdów pociągów.¹⁷

Kategoryzacja tożsamości polsko-zaolziańskich¹⁸ w świetle spisu powszechnego z 2021 r.

Wiceprezes Kongresu Polaków w Republice Czeskiej, J. Szymeczek, odnosząc się do tezy innego zaolziańskiego badacza (M. Siedlaczka, który odwoływał się do organizacyjnej, „pezetkaowskiej” identyfikacji osób), stwierdził, że współcześnie miejscowi Polacy

¹⁷ Podobnego gestu nie wykonał zarządca odcinków autostradowych na Zaolziu, ograniczając się wyłącznie do nazw administracyjnych w języku czeskim.

¹⁸ W niniejszej części pominięto inne tożsamości zaolziańskie: m.in. czeską, słowacką, romską.

zmierzają w kierunku grupy etnicznej, odchodząc od wspólnoty narodowej. Swoją ocenę wywiódł z analizy postaw i zachowań wśród mniejszości polskiej (Jot-Drużycki 2017: s. 37, 39, 99). Wydaje się jednak, że powyższa hipoteza jest zasadna tylko częściowo – we fragmencie obejmującym bycie elementem narodu polskiego. Należy pamiętać, że na Zaolziu dosyć popularne są jeszcze przynajmniej trzy inne identyfikacje.

Pierwsza – związana z przynależnością do grupy większościowej, czeskiej. Wydaje się (i zostało to po części potwierdzone w danych spisowych), że część osób – zarówno tych, które deklarują polską, jak i polsko-czeską narodowość – identyfikuje się jako integralna część narodu czeskiego. Osoby te mają poczucie odrębności językowej i kulturowej, ale należy pamiętać, że zarówno w Czechosłowacji, jak i w Republice Czeskiej istnieje silniejsze niż w Polsce poczucie tożsamości regionalnej (i regionalnego patriotyzmu).

Druga – śląska identyfikacja, pozwalająca dystansować się zarówno od polskości, jak i czeskości. Jednocześnie, pomimo werbalnie ambiwalentnych postaw względem kultury polskiej i czeskiej, to jednak pomiędzy Polską i Republiką Czeską istnieje bardzo silna różnica w społecznym postrzeganiu tożsamości śląskiej. Dominująca część środowiska ruchu śląskiego w Polsce ma charakter konfrontacyjny z polską tożsamością, zaś jego celem jest utworzenie regionu autonomicznego. Natomiast w Republice Czeskiej śląskość jest kategorią lokalnej tożsamości, która ma marginalne znaczenie. W efekcie identyfikowanie się ze śląskością na Zaolziu faktycznie osłabia polską tożsamość.

Trzecia identyfikacja odnosi się do lokalności związanej z daną miejscowością lub zaolziańską „tutejszością”. Lokalną wspólnotą ponad-etniczną, integrującą się wokół przewyższania wspólnych problemów, skupia mieszkańców postugujących się jednym z miejscowych dialektów (np. jabłonkowskim) i odnoszących się do wspólnych doświadczeń (rozumiejących przekaz wynikający z określonych zdarzeń).

Powyższa kategoryzacja odnosi się jedynie do kryterium etnicznego i tożsamościowego. Należy jednak podkreślić, że niezależnie od identyfikacji etnicznej i używanego języka (w domu, w pracy, w urzędzie) mieszkańcy Zaolzia należą do społeczeństwa czeskiego, jako szerszej grupy identyfikacji. Grupa osób, która podczas ostatniego spisu ludności nie zdecydowała się na jakąkolwiek deklarację swej tożsamości – niezależnie od tego czy czuje się Polakami, Polako-Czechami, Czechami lub Ślązakami – należy do społeczeństwa czeskiego, do którego należą także inni obywatele republiki: Słowacy, Romowie, Ukraińcy lub Wietnamczycy.

Ogólne położenie mniejszości polskiej na Zaolziu

Charakterystyczną cechą obserwowaną na Zaolziu jest zanikanie języka polskiego w przestrzeni publicznej. Wprawdzie środowiska polskie mają zagwarantowane prawa do emisji własnych audycji w regionalnej telewizji państwowej i radiu, jednak dotyczą one właściwie tylko spraw istotnych dla polskiej mniejszości lub – rzadziej – regionu. Na Zaolziu publikowane są także gazety polskojęzyczne: dziennik *Głos* i miesięcznik *Zwrot*.

Do rzadkości należą artykuły w języku polskim w *Trzyńieckim Hutniku* (czeski. *Trinecký hutník*). W ostatnim czasie koniecznością okazało się zawężenie częstotliwości wydawania *Głosu*. Pomimo długiej tradycji wydawniczej maleje krąg odbiorców tej gazety.

Wraz ze zmianami politycznymi przełomu lat 1989/1990 zniknęły charakterystyczne napisy w języku polskim na sklepach.¹⁹ Wraz z komercjalizacją tych placówek postawiono przede wszystkim na język państwowy. Język polski w przestrzeni publicznej pozostał natomiast w nazewnictwie miejscowości (o ile odpowiednia liczba mieszkańców zadeklarowała narodowość polską), w nazewnictwie samorządowych instytucji publicznych (polskojęzyczne placówki oświatowe, biblioteki, urzędy gmin, urzędy miejskie),²⁰ na tablicach informacyjnych Euroregionu Śląsk Cieszyński. Pozytywnym wyjątkiem na Zaolziu jest czeski przewoźnik kolejowy *České Dráhy*, który jako jedyny wprowadził nazwy stacyjne, napisy na biletach, a nawet zapowiedzi pociągów w języku polskim.

Znikanie języka polskiego z przestrzeni publicznej jest efektem decyzji podejmowanych w poszczególnych instytucjach państwowych, ale także indywidualnych wyborów dokonywanych przez lokalną społeczność, która z każdym pokoleniem coraz silniej identyfikuje się z państwem czeskim. Ma to odzwierciedlenie także w aktywności politycznej zaolziańskich Polaków. Działający w ramach ogólnopaństwowych partii politycznych Polacy są reprezentowani we władzach Republiki Czeskiej (obie izby parlamentu) oraz we władzach lokalnych (władze miast, gmin, radni). Środowisko polskie jest jednak zbyt słabe, aby samodzielnie przystąpić do wyborów.

W poszczególnych miejscowościach znajdują się placówki edukacyjne z wykładowym językiem polskim. Są one zróżnicowane pod względem liczby klas: istnieją pełne szkoły dziewięcioklasowe oraz mniejsze – pięcioklasowe. Istnienie tych szkół jest ściśle skorelowane z liczbą młodzieży deklarującej chęć uczenia się w szkołach polskojęzycznych. Z uwagi na niedostateczną liczbę kandydatów szkoły są likwidowane lub zawieszane.²¹ Na Zaolziu działa także szkolnictwo polskojęzyczne na poziomie szkoły średniej.²²

Środowiska polskie w regionie dysponują też znakomitą infrastrukturą polskich domów kultury („Domy Polskie” lub „Domy PZKO”), którymi dysponują miejscowe koła Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego. W małych miejscowościach są to najczęściej obiekty wznoszone w czasach komunistycznych w czynnie społeczne, które po dziś dzień pełnią swą funkcję kulturotwórczą i integracyjną w regionie. Służą one ogółowi mieszkańców regionu, ponieważ często organizowane są w nich przedsięwzięcia o charakterze lokalnym (występy teatralne, zabawy taneczne, kursy edukacyjne).

Środowisko zaolziańskich Polaków ma możliwość uczestniczenia także w przedsięwzięciach cyklicznych, które organizowane są przez miejscowe koła PZKO. Są to

¹⁹ Charakterystycznym przykładem tych napisów była kalka językowa z czeskiego „smišené zboží” tłumaczona jako „towary mieszane”.

²⁰ Instytucje państwowe (np. policja, banki) wykorzystują wyłącznie język czeski.

²¹ W roku szkolnym 2022/2023 zawieszono działalność szkoły podstawowej z językiem polskim w Mostach koło Jabtonkowa.

²² W czeskiej części Cieszyna mieści się gimnazjum polskojęzyczne, a także Akademia Handlowa i Średnia Szkoła Zdrowotna, w których – o ile jest wymagana liczba kandydatów, prowadzone są lekcje w języku polskim.

festyny, z których najbardziej znane jest *Gorolskie Święto* organizowane w Jabłonkowie od 76 lat. Jest to największe lokalne przedsięwzięcie folklorystyczne, które jest szeroko znane w świecie i cieszy się ogromną popularnością. Poza tym organizowane są tematyczne przedsięwzięcia kulturalne (m.in. *Cierlickie Lato Filmowe*, *Dolański Gróm*). W katalogu przedsięwzięć regionalnych znajdują się także uroczystości o charakterze martyrologicznym, w tym obchody katastrofy lotniczej Żwirki i Wigury nad Cierlickiem, rocznica zamordowania polskich żołnierzy w Stonawie w 1919r., rocznica zbrodni katyńskiej z 1940r. oraz rocznica eksterminacji mieszkańców Żywocic i okolicznych wiosek w 1944r.

Podsumowując należy ocenić, że mniejszość polska na Zaolziu dysponuje adekwatnymi instrumentami prawnymi oraz infrastrukturalnymi, które służą do utrzymania polskiej identyfikacji etnicznej mieszkańców w regionie. Jednakże ze względu na szersze uwarunkowania, w tym proces asymilacji do czeskiej większości oraz instytucjonalne i indywidualne decyzje zapadające w społeczności lokalnej, ustawicznie maleje grupa osób deklarujących polskie pochodzenie. Organizowane przez polskie władze wsparcie dla mniejszości polskiej na Zaolziu²³ jedynie spowalnia proces odchodzenia od polskości.

Prognozy dotyczące zaolziańskich Polaków

W świetle obserwowanych od dekad zmian w strukturze etnicznej regionu można przypuszczać, że w kolejnych latach liczba osób deklarujących w spisach powszechnych lub w dokumentach stanu cywilnego polską tożsamość będzie zmniejszała się. Dla mieszkańców regionu polska identyfikacja jest coraz mniej atrakcyjna. Polskość jest traktowana raczej jako nośnik rodzinnej tradycji i element własnej, historycznej tożsamości.

Współcześnie zarówno ze strony polskiej, jak i czeskiej, istnieją dobre warunki do pielęgnowania tradycyjnej, polskiej tożsamości przez zaolziańskich Polaków. W Polsce istnieją zinstytucjonalizowane formy wsparcia dla zagranicznych rodaków. Departamenty, których celem jest utrzymywanie łączności z poszczególnymi mniejszościami polskimi oraz *Polonią*, istnieją w Kancelarii Prezydenta, Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, Ministerstwie Spraw Zagranicznych oraz w Ministerstwie Edukacji i Nauki RP. Powołano senacką i sejmową komisję łączności z Polakami i Polonią. Ponadto, zadania z zakresu wsparcia zagranicznych rodaków realizują organizacje pozarządowe (Stowarzyszenie *Wspólnota Polska*, Fundacja *Pomoc Polakom na Wschodzie* i inne). Nie ma też ograniczeń we współpracy lokalnych samorządów po obu stronach granicy dzielącej historyczny obszar Śląska Cieszyńskiego. Strona polska partycypuje w finansowaniu szeregu przedsięwzięć skierowanych do mniejszości polskiej na Zaolziu.²⁴

Od wielu lat zaolziańscy Polacy w dowolnym miejscu mogą przekraczać granicę pomiędzy Polską i Republiką Czeską. Istnieje szkolnictwo polskojęzyczne i działają

²³ Stypendia dla studentów, dofinansowanie działalności organizacyjnej PZKO i innych, dofinansowanie remontów infrastruktury.

²⁴ Do nich zaliczają się zarówno inwestycje infrastrukturalne (Domy Polskie – domy PZKO), wyposażanie szkół i przedszkoli, dofinansowanie pobytów zaolziańskich uczniów w Polsce.

zespoły folklorystyczne. Nie ma żadnych barier w odbiorze programów telewizyjnych i radiowych. Każdego dnia na Zaolziu przebywają dziesiątki pracowników z Polski. Nie ma żadnych ograniczeń w organizowaniu się i działalności środowisk polskich na Zaolziu.

Powyższe okoliczności stanowią spełnienie wszystkich oczekiwań i żądań formułowanych przez liderów organizacji polskich przez lata istnienia granicy. Obecnie zaistniały dobre warunki do pielęgnowania własnej, polskiej tożsamości. Jednakże pomimo tych uwarunkowań udział osób młodych wśród zaolziańskich Polaków jest coraz mniejszy. Wśród przesłanek wpływających na odchodzenie od polskiej identyfikacji wskazuje się dużą popularność małżeństw heteroetnicznych (dwunarodowościowych), z których potomstwo identyfikuje się z tożsamością czeskiego rodzica. Być może, kolejnym czynnikiem wpływającym na kurczenie się polskiej grupy mniejszościowej jest fakt, że w karierze zawodowej polska tożsamość nie daje dodatkowych korzyści, choć coraz więcej osób w regionie docenia umiejętność posługiwania się językiem polskim. O ile bowiem strona polska przygotowała rozmaite formy wsparcia dla dzieci i młodzieży, to nie ma żadnych zorganizowanych działań nakierowanych na osoby po ukończeniu studiów. Osoby w wieku aktywności zawodowej i seniorzy mogą korzystać z infrastruktury zarządzanej przez mniejszość polską w regionie, jednakże nie przygotowano żadnych programów mających ugruntować ich tożsamość. Wydaje się, że jest to znaczące zaniechanie strony polskiej, bowiem szczególnie osoby w wieku produkcyjnym, mobilnym, czyli potencjalni lub faktyczni rodzice są grupą podejmującą w imieniu dzieci decyzje o deklaracji etnicznej. To jest także grupa, która decyduje o języku wykładowym szkoły swojego dziecka. Być może, nie należy przeceniać wpływu seniorów na decyzje młodszych generacji, ale można przyjąć, że dziadkowie są grupą, która także uczestniczy w rodzinnym gronie w podejmowaniu decyzji o edukacji wnuków. Powyższa ocena jest wynikiem kontaktów z osobami, które w przeszłości uczęszczały do polskojęzycznych szkół, a przynajmniej bez trudności komunikują się w języku polskim. Ich przodkowie byli zapewne Polakami, choć zdarzają się osoby, które zaolziański dialekt opanowały dopiero po przyjeździe na Zaolzie.

Podsumowanie

Przestrzeganie praw mniejszości narodowych w Unii Europejskiej jest jednym z najważniejszych założeń, leżących u podstaw dobrowolnej integracji państw. Wprawdzie nie przyjęto żadnych ścisłych regulacji prawnych określających definicyjnie mniejszość narodową na obszarze UE, niemniej jednak w państwach członkowskich obowiązują ustawy regulujące status i uprawnienia poszczególnych mniejszości narodowych. Współcześnie trudno dostrzec w poszczególnych państwach członkowskich systemowe prześladowanie mniejszości narodowych. Niemniej jednak w zależności od państwa sytuacja jest zróżnicowana. Polityka mniejszościowa w UE obejmuje bardzo wrażliwy i newralgiczny obszar, który często przenika się z polityką imigracyjną oraz integracyjną, podejmowaną przez rządy. Jej wymiar lokalny lub państwowy może wywoływać konsekwencje ogólnounijne, bowiem istnieje mniej lub bardziej zinstytucjonalizowana

współpraca pomiędzy mniejszościami narodowymi organizowana np. przez zagraniczną ojczyznę (ang. *national homeland*), a także pomiędzy mniejszościami narodowymi w poszczególnym państwie, a nawet na forum ogólnounijnym.

Przedstawiona w niniejszym artykule analiza sytuacji polskiej mniejszości narodowej pozwoliła na udzielenie odpowiedzi na postawione pytania badawcze oraz na potwierdzenie przyjętej hipotezy. Ocena zgromadzonego materiału badawczego, rozpoznanie wskaźników i ocena danych, ze względu na bardzo długi okres uwzględniony w artykule, było zadaniem trudnym i wymagającym odwołania się do szeregu zdarzeń i procesów występujących nawet ponad sto lat wcześniej.

Zaolzie jest specyficznym regionem. O jego bogactwie przesądza miejscowa społeczność, która przez dziesięciolecia przeciwstawiła się czechizacji prowadzonej za pomocą instrumentów infrastrukturalnych, administracyjnych, kadrowych i ekonomicznych. Zarówno w okresie międzywojennym (szkolnictwo, spółdzielczość), w czasie wojny i okupacji (dezercje z Wehrmachtu, działalność Armii Krajowej w regionie), w powojennej Czechosłowacji (szkolnictwo, PZKO) i w czasie istnienia odrębnego państwa czeskiego od lat 90. XX wieku środowiska polskie na Zaolziu potrafiły zachować swoją odrębną tożsamość. Paradoksalnie – rozmaite ograniczenia, które we wcześniejszych dekadach negatywnie oddziaływały na polską mniejszość, współcześnie zostały usunięte, a jednocześnie jednak udział Polaków w strukturze etnicznej regionu znacząco spadł.

Istnieje prawdopodobieństwo, że w nadchodzących latach będzie postępował proces ograniczania polskojęzycznego szkolnictwa, wywołany niewielką liczbą kandydatów do nauki w małych, wiejskich placówkach. Likwidacja szkół z wykładowym językiem polskim jeszcze bardziej pogłębi kryzys tożsamości polskiej wśród zaolziańskich Polaków. To zaś znajdzie odzwierciedlenie w danych zgromadzonych podczas kolejnego spisu ludności.

Można przewidywać, że w najbliższych latach zmaleje liczba polskojęzycznych przedszkoli i szkół, a edukacja w czeskojęzycznych placówkach przedszkolnych, podstawowych i średnich, będzie obejmowała zaolziańską młodzież niezależnie od identyfikacji narodowej. Jednocześnie proporcjonalnie będzie rostała grupa osób deklarujących dualną tożsamość etniczną polsko-czeską oraz osób w ogólnie nie ujawniających swej tożsamości etnicznej, choć umiejących się porozumiewać w dialekcie zaolziańskim.

Należy podkreślić, że obecnie identyfikacja narodowa na Zaolziu ma wtórne znaczenie. Kryteriami szerszej identyfikacji są natomiast: obywatelstwo, przynależność do społeczeństwa czeskiego oraz lokalnej społeczności. Należy oczekiwać, że władze czeskie przy utrzymaniu aktywnej polityki historycznej dotyczącej przeszłości regionu będą uruchamiać coraz więcej programów wsparcia instytucjonalnego dla mniejszości polskiej na Zaolziu, zgodnie z ogólnoeuropejskimi tendencjami wspierania grup mniejszościowych w Unii Europejskiej.

Paweł Hut – doktor habilitowany, pracujący na Uniwersytecie Warszawskim. W latach 2004-2019 – członek Rady do Spraw Uchodźców. Członek Rady Doradczej w Międzynarodowym Centrum ds. Rozwoju Polityki Migracyjnej (Wiedeń). Autor licznych artykułów naukowych i trzech książek o pro-

blemach migracyjnych. W pracy naukowej koncentruje się na badaniach procesów ludnościowych w Europie (repatriacja, uchodźstwo). Ponadto badał polskie mniejszości w Europie Wschodniej.

Pawet Hut – habilitated doctor, working at the University of Warsaw. In 2004–2019 – a Member of Refugee Board. He is also a Member of Advisory Board of International Centre for Migration Policy Development (Vienna). The author of numerous scientific articles and three monographs on migration issues. In scientific work he focuses on research of demographical processes in Europe (repatriation, refugee). He also studied Polish minorities in Eastern Europe.

➔ Bibliografia:

- BORÁK Mečislav (2009), *Německá okupace Těšínského Slezska*, w: R. Kaszper, B. Matysz (red.), *Poláci na Těšinsku. Studijní materiál*, Český Těšín.
- ČSÚ SLDB (2021a), *Obyvatelstvo podle vybraných národností a obcí vybraného okresu podle obvyklého pobytu*, <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt-vyhledavani&vyhlText=Obyvatelstvo+podle+vybran%C3%BDch+n%C3%A1rodnost%C3%AD+a+obc%C3%AD+vybran%C3%Agho+okresu+podle+obvykl%C3%Agho+pobytu&bkvT=T2J5dmF0ZWxzZHZvIHVZGxll-HZ5YnJhbsOgY2ggbsOhcmgkmbmgzdMOtlGEgb2Jjw60gdnlcmFuw6lobyBva3Jlc3UgcG9kbGUgb2JzeWtsw6lobyBwb2J5dHU.&katalog=all&skupId=4293&pvo=SLD210082-OB-OK> (31.12.2021).
- ČSÚ SLDB (2021b), *Obyvatelstvo podle mateřského jazyka, jednotek věku a pohlaví*, https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&pvo=SLD21038-CR&z=T&f=TABULKA&skupId=4570&katalog=33524&pvo=SLD21038-CR&v=v144__null__null__null (31.12.2021).
- DĄBROWSKI Włodzimierz (1919), *Rok walki o rządy na Śląsku Cieszyńskim*, Cieszyn.
- GAŚSIOR Grzegorz (2012), *Oświata jako element walki politycznej. Działalność stowarzyszenia „Slezska Matice osvety lidove” na Zaolziu w okresie I Republiki Czechosłowackiej*, w: M. Bogus (red.), *Język-szkola-przestrzeń jako determinanty rozwoju kultury Śląska Cieszyńskiego [Język-szkola-przestrzeń jako determinanty kultuurniho vývoje Těšínského Slezska]*, Czeski Cieszyn.
- JANÁK Dušan, PROKOP Radim, KROL Jiří (1992), *Podstawowe cechy rozwoju czechosłowackiej części Śląska Cieszyńskiego po roku 1945*, w: Jaroslav Valenta (red.), *Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*, Ostrawa – Praga.
- Jot-DRUŻYCKI Jarostaw (2017), *Zaolziański subregionalizm. Powstanie nowej tożsamości*, w: Z. Jasiński, J. Szymeczek (red.), *Miejsce regionalizmu w zachowaniu dziedzictwa kulturowego*, Czeski Cieszyn – Opole.
- MAŁYSZ Bohdan (2005), *Liczebność ludności polskiej na Zaolziu w 2. Połowie XX wieku na tle innych narodowości*, w: „Biuletyn Ośrodka Dokumentacyjnego Kongresu Polaków w RCz”, nr 5.
- WOJNAR Wiesław (1930), *Dowody polskości Śląska Cieszyńskiego*, Czeski Cieszyn.
- ZAHRADNIK Stanisław, RYCZKOWSKI Marek (1992), *Korzenie Zaolzia*, Trzyńciec.